

Klemens Płeczkan

Aksjologiczne i społeczne aspekty przemiany we współczesnej rodzinie polskiej

Pedagogika Rodziny 2/4, 109-116

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Klemens Płeczkan

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Aksjologiczne i społeczne aspekty przemiany we współczesnej rodzinie polskiej

Począwszy od lat czterdziestych dwudziestego wieku rodzinę polską kreowały: Po pierwsze tradycje specyficznej kultury rodzinnej Polaków na funkcjonowanie polskich rodzin w okresie powojennym. Chodzi tu o zastane oraz zmieniające się normy oraz wartości społeczne. Wartości życia rodzinnego są przez Polaków szczególnie cenione. Wiele badań wykazuje, że w systemie wartości Polacy wskazują najczęściej właśnie wartości życia rodzinnego – a zwłaszcza samą rodzinę jako wartość. Typową cechą Polaków jest poszanowanie dla rodziców, poczucie silnej więzi z nimi, i ich rodzicami, a także kultywowanie więzi o własnych przodkach. Z tradycji wywodzi się również silna więź emocjonalna, społeczna i towarzyska z bliższymi krewnymi z linii bocznej (należą do niej bracia i siostry). Istotne jest także w naszej tradycji narodowej zespolenie tradycji rodzinnych z patriotycznymi. Należy również dodać, że rodziny polskie znajdowały się przez wiele wieków w kręgu silnego oddziaływania tradycji religijnych, związanych z religią najbardziej u nas rozpowszechnioną – z religią katolicką. Silnie oddziaływała ona na wzorce życia rodzinnego, moralność a także na obyczajowość i funkcjonowanie społeczne rodziny.

Nakreślenie tradycji kulturowych rodziny polskiej jest tu niezbędne, ponieważ nadały one i nadają pewną specyfikę przemianom rodziny polskiej, a jej ślady nadal są widoczne w życiu emocjonalnym, społecznym i przyjmowanych wartościach w środowisku rodzinnym.

Kolejnym paradygmatem w kreowaniu polskiej rodziny były wydarzenia z okresu drugiej wojny światowej, powodujące traumatyzację rodziny, czy też bolesne rozłąki, lub stratę jednego z członków rodziny.

Następnym elementem były wydarzenia i przemiany okresu bezpośrednio powojennego, które zmieniły ustrój społeczny, a także ustawy dotyczące rodziny. Inną ważną sferą życia rodzinnego były przemiany ekonomiczno-społeczne mające miejsce pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wie-

ku. Następstwem owych przemian w Polsce były takie zjawiska jak urbanizacja czy industrializacja i wynikająca stąd wzmożona ruchliwość przestrzenna ludności, zatrudnienia kobiet poza domem oraz wzrost poziomu wykształcenia.

Kolejnym elementem kreującym przemianę społeczną i aksjologiczną rodziny polskiej była sytuacja kryzysowa lat osiemdziesiątych, która znacznie osłabiła kondycję rodziny polskiej, a jednocześnie przyhamowała jej rozwój cywilizacyjny. Niezmiernie ważnym wydarzeniem jak stwierdza Z. Tyszka (2004) są procesy transformacyjne zaistniałe w Polsce w latach dziewięćdziesiątych, które zmieniły sytuację rodziny polskiej.

W tym okresie stan rodziny polskiej uwarunkowane był także tym, co działo się w przeszłości, ważna była kultura tradycyjna, a szczególnie ważną rolę odgrywał system aksjonormatywny.

Należy jednak stwierdzić, iż o okresie ostatnich kilkudziesięciu lat obserwujemy w Polsce znaczny spadek roli tradycji w życiu rodzinnym. Zauważyć można także przesunięcie ról oraz pozycji społecznych w rodzinie – w tym szczególnie obniżenie się pozycji męża i ojca. Transformacje społeczno-ustrojowo i zarazem gospodarczą społeczeństwa polskiego lat dziewięćdziesiątych traktujemy jako zbiór zmiennych niezależnych – to znaczy warunkujący przemianę wartości norm społecznych i wzorów w środowisku rodzinnym. Samą rodzinę natomiast traktujemy jako zbiór zmiennych zależnych to jest warunkowanych przemianami społeczno-gospodarczymi i politycznymi. Transformacja społeczno – ustrojowa, mająca miejsce w Polsce polegała na przechodzeniu od społeczeństwa realnego socjalizmu, czyli gospodarki państwowej, centralnie sterowanej, do gospodarki rynkowej, opartej na własności prywatnej środków produkcji i kapitale prywatnym oraz na przechodzeniu do takiej organizacji społeczno-politycznej państwa polskiego, która prowadziłaby do uformowania się społeczeństwa związanego z kapitalizmem .

Tak więc w sferze zmian społecznych dostrzegamy zwiększenie się zróżnicowania społecznego w sferze politycznej, uformowanie się demokratycznej formy rządzenia, poszerzenie demokracji w różnych dziedzinach życia. Natomiast w sferze ekonomicznej widoczny jest rozwój prywatnej gospodarki rynkowej. Zmiany te miały istotne znaczenie dla funkcjonowania rodzin polskich, dla których bardzo znaczące było przejście od państwa w założeniach opiekuńczego do państwa o tendencjach liberalnych. Wywołało to reperkusje w funkcjonowaniu tak jednostki, jak i rodziny w ramach społeczeństwa i jego podsystemów oraz świadomości społecznej. Owa zmiana wymusiła bardziej podmiotowe traktowanie siebie i swojej rodziny.

Rodzina jest stałym elementem życia społecznego, jednak jej funkcjonowanie społeczne, przyjmowany system wartości, zależy od warunków generowanych przez otaczający makrosystem społeczny. Upadają cywilizacje, także kultury, a rodzina trwa. Jednak sytuacja współczesnej rodziny dla wielu

obserwatorów pełna jest symptomów i sytuacji kryzysowych. Dowodami na taki stan rzeczy może być wzrost liczby rozwodów, zmniejszenie liczby dzieci w rodzinie, zdrady małżeńskie, zaburzenie struktury rodziny. W trudnych czasach państwa polskiego rodzina była kolebką polskiego patriotyzmu, stanowiła gwarancję ciągłości kulturowej. Rodzina zawsze była mocniejsza, im bardziej potrafiła bronić się przed szybkimi zmianami społeczeństwa, bądź nowinkami. Rodzina polska przetrwała czasy dwu wojen światowych, oraz rozbioru Polski przez zaborców. Trudny okres lat dziewięćdziesiątych, okres transformacji gospodarczo-politycznej, a zarazem mentalnym oraz przemian pod wpływem inwazji kultury popularnej z Zachodu nie pozostały bez wpływu na sytuację rodziny polskiej. Obserwujemy nowe podejście do małżeństwa. Aktualnie małżeństwo posiada podwójny wymiar: indywidualny, zawierający satysfakcje małżonków oraz zbiorowy – obejmujący zachowanie ciągłości biologicznej i społecznej.

Współczesne opinie wyrażone są w słusznej tezie, że małżeństwo powinno być oparte na indywidualnych oczekiwaniach, na pragnieniu bycia razem, wspólnych zainteresowań (Kotlańska-Michalska, 1995). Małżeństwo kojarzone jest ze związkiem partnerskim, a miłość jest warunkiem powstania małżeństwa, wzajemna miłość powinna wspierać jego funkcjonowanie.

W sytuacji niespełnionych oczekiwań dopuszcza się rozwiązywanie związku. W okresie transformacji ustrojowej zmianie uległy również role kobiece w tym m.in. role matki, żony, czy gospodyni domowej oraz kobiety pracującej zawodowo. Przemiany w tych rolach nie są zbyt gwałtowane, lecz następują dość wyraźnie i nie są mocno uwarunkowane sytuacją społeczno-ekonomiczną. Można zauważyć postępującą demokratyzację życia małżeńskiego przejawiająca się głównie w sferze podejmowania decyzji. Kobiety są świadome, że tradycyjna rola żony musi być rozbudowana o szereg nowych ról, niezbędnych do funkcjonowania w związku małżeńskim. Kobiety coraz częściej występują w roli współzabezpieczającej podstawy materialne rodziny. Stąd też widoczne jest coraz bardziej partnerstwo w związku małżeńskich i rodzinnych.

Najmniejsze zmiany dostrzegamy w roli matki, bowiem jest to wiodąca i najbardziej ceniona rola w życiu kobiety. Zmieniła się jednak ranga roli macierzyńskiej w świadomości kobiet wchodzących w związki, na co dowodem jest odkładanie decyzji prokreacyjnych na późniejsze lata, oraz znaczne ograniczone liczby dzieci.

Jan Żebrowski (2001) skupia się na kondycji współczesnej rodziny polskiej oraz na procesach socjalizacyjno-wychowawczych, aksjologicznych oraz społecznych w okresie dokonującej się transformacji ustrojowej, a szczególnie w zakresie problemów jak: zagrożenia w zakresie realizacji wychowawczej funkcji rodziny, a także zagrożeń systemu i hierarchii wartości przejawianych w rodzinie.

Obecna generacja młodzieży żyje w Polsce przyjaznej innym narodom, w społeczeństwie wielokulturowym, w kraju otwartym. Niepobawionym jednak licznym zagrożeniom społecznym w postaci patologii, sekty czy mafie. W sposób niebezpieczny zagrażające poczuciu bezpieczeństwa, a nawet życia. W pedagogice końca dwudziestego wieku zauważamy rozdźwięk między socjalizacją a indywidualizacją oraz konkurencyjnością – wpisaną w ustrój kapitalistyczny.

Także S. Kawula (2006) podejmuje problematykę związaną z przemianami społecznymi rodziny. Do okresu transformacji ustrojowej problemy rodziny rozpatrywano pod kontem zmian w systemie społecznym za pośrednictwem takich uwarunkowań jak: urbanizacja, wzmożona ruchliwość społeczna, industrializacja obserwowano wpływ tych zmian na życie rodziny, traktując rodzinę jako „zmienną zależną”, bardzo rzadko natomiast jako „zmienną niezależną”.

Aktualnie rodzinę traktujemy właśnie jako strukturę w pewnym sensie niezależną. Zatem w takim ujęciu rodzina stanowi ważny czynnik polityki społecznej i aksjologicznej.

Rodzina stanowi wspólnotę o silnych właściwościach samoregulacyjnych, dlatego wzrasta zainteresowanie rodziną jako formą życia zbiorowego, wywierającą istotny wpływ na kształtowanie się osobowości, postaw, systemów wartości.

S. Kawula (2006) zaznacza, iż rodzina „czułym” środowiskiem życia, w którym odbicie mają procesy społeczne, w tym stany napięć, jak i sukcesy życiowe odnoszone przez innych ludzi. Natomiast na rozwój aspiracji życiowych dzieci, na ich sukcesy i niepowodzenia, a także na wybór ich drogi życiowej, w sposób szczególny wywiera jakość i poziom spełniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej oraz kulturalnej.

Przeobrażeniom uległy również rodzinne, które stanowią pewien rodzaj więzi społecznej. J. Szczepański więź definiuje jako „zorganizowany system stosunków, instytucji, środków kontroli społecznej skupiający jednostki, podgrupy i inne elementy składowe zbiorowości w całość zdolna do trwania i rozwoju” (Szczepański, 1970: 76), więź społeczna jest na dwóch podstawach, a mianowicie na podstawie subiektywnej i obiektywnej.

Podstawę subiektywną stanowi świadomość łączności z innymi członkami rodziny, poczucie przynależności do grupy jako odrębnej grupy społecznej wyrażającej w sferze dążeń, uczuć, działań. Natomiast postawa obiektywna oparta jest na czynnikach prawnych, obyczajach czy religiach działających na rzecz rodziny jako podstawowej komórki społecznej, więc każdy kto wszedł w rodzinę powinien się z tym liczyć (Dyczewski, 1994). Zmiany w spójności międzypokoleniowej w rodzinie możemy wyróżnić trzy rodzaje więzi. Należą do nich: Więź osobowa, która wyrażana jest poprzez wzajemne stosunki, kontakty oparte na sferze emocjonalno-wolicjonalnej. Treścią więzi osobowej są myśli, aspiracje, uczucia, wzajemne postawy poszczególnych członków rodziny.

- Wiąż strukturalno-przedmiotowa, która powstaje ze względu na pełnione przez osoby i pokolenia zadania, a także role, stanowią kontakty między członkami, pokoleniami oraz w ramach rodziny. Treść tej wiąż oscyluje wokół wychowania, wokół dzieci, rodziców, na wzajemnym wspieraniu, a również na prowadzeniu gospodarstwa domowego.
- Wiąż kulturowa, stanowiące stosunki między członkami rodziny, których treścią są podstawy zgodności lub niezgodności względem tych samych norm, osób, zdarzeń czy wytworów kultury.

Współczesne przeobrażenia rodziny, ich stan aksjologiczny i społeczny można rozpatrywać z punktu widzenia różnych teorii. Istnieje sześć kluczowych teorii w studiach nad rodziną (Adamski, 2002). W owych teoriach autor przedstawia nie tylko ich zastosowanie empiryczne, ale również ukazuje wskazówki o charakterze interwencyjnym wyróżniając:

- Teorie wymiany, będące relacjami wewnątrzrodzinnymi jako układu społecznego lub w układach pozarodzinnych. (W ten sposób można analizować zjawiska takie jak: dewiacje społeczne, style i wzorce życia, zjawisko rozwodu),
- Teoria rozwoju rodziny, teoria ta poświęcona jest analizie faz rozwojowych jednostki w kontekście rodzinnym i samej rodziny (np. proces stawiania się rodzicami),
- Teoria konfliktu, obejmująca mikro- i makrosoczną teorię konfliktu (w ten sposób można analizować np. zjawisko przemocy w małżeństwie, czy w rodzinie),
- Teoria systemów, skupiająca się na aspektach takich jak zasady transformacji, zasady komunikacji w rodzinie, czy analizowanie rodziny jako mikrosystemu społecznego,
- Teoria ekologiczna, postrzegająca rodzinę jako swego rodzaju ekosystem biosocjokulturowy (tj. mechanizmy adaptacyjne, czy selekcje naturalne),
- Teoria symbolicznego interakcjonizmu, co oznacza rozwój podejścia strukturalnego, mikrointerakcyjne i fenomenologia rodziny (za pośrednictwem tego rodzaju teorii analizujemy zjawiska takie jak; formowanie ról rodzinnych, czy agresji).

Zdaniem A. Gizy-Poleszczuk (2002) przemiany rodziny polskiej miały różne etapy, które sprowadzić można do śledzenia dysonansu pomiędzy modelem – wzorcem rodziny tradycyjnym, a nowoczesnym jej pojmowaniem. Autorka podkreśla przemianę ról społecznych w środowisku rodzinnym zwracając uwagę, że to właśnie w okresie polskiej transformacji ustrojowej wyłoniły się nowe presje ekonomiczno-społeczne, które spowodowały m.in. zjawiska takie jak odsuwanie momentu posiadania pierwszego dziecka, znacznie wydłuża się sam

okres bezżenności młodych, znacznie ogranicza się liczbę dzieci w związku. Te zjawiska świadczą o ewolucji modelu rodziny polskiej w stronę nowoczesnego modelu społeczno-biologicznego. Także dane z lat 90. i przełomu tysiącleci wskazują, iż spada skłonność do zawierania związków małżeńskich, a wzrasta ilość niezalegalizowanych związków partnerskich, kobiety zdecydowanie rodziny mają charakter „racjonalnych wyborów”.

Biorąc pod uwagę taki stan rzeczy prognozy dotyczące przyszłości przewidują, iż społeczeństwa europejskie w dwudziestym pierwszym wieku nie będą w stanie zapewnić ani ciągłości biologicznej, ani kulturowej tylko poprzez rodzinę, która nie będzie już spójna, zintegrowaną grupą socjalizacyjną.

W literaturze socjologicznej przyjmuje się paradygmat strukturalno-kulturowy, na podstawie którego kreśli się wizję nowego rodzaju systemu makrospołecznego. System ten ma zastąpić „tradycyjny” chrześcijański system wartości społecznych. Ten nowy system ukierunkowany jest na „nowe” wartości społeczne, takie jak: indywidualizm jednostki zapewniający jej samorealizację, ważny jest również uniwersalizm i pluralizm. Tak więc zakłada radykalne zmiany, aksjologiczne oraz ograniczenie jej funkcji. Koncepcja ta zakłada krzewienie zmian strukturalnych oraz kulturowych prowadzących do rozwoju społecznego. Nastąpi przejście od wspólnoty do społeczeństwa oraz odejście od życia wspólnotowego (małżeństwa, rodziny) do społeczeństwa „nowoczesnego” i ponowoczesnego, poprzez style życia (np. kohabitacyjna), umożliwiająca wolność. Wpłynie to na stan i rozwój rodziny, jej hierarchii wartości, społeczne role w mikrostrukturze i makrostrukturze. Paradygmaty te prowadzić będą do stopniowego zaniku rodziny tradycyjnej, która dotychczas była w Polsce wspólnotą naturalną i społeczną grupą pierwotną.

Jak pisze autor raportu „Przyszłość świata” – F. Mayor (2001) alarmująca o rozpadzie społecznych więzi międzyludzkich na progu dwudziestego pierwszego wieku, a także zaburzenia tradycyjnego systemu wartości w rodzinie.

Według niego zanikają wartości takie jak lojalność, zaufanie, poczucie bezpieczeństwa. Autor pisze, że logia selektywnych doborów, podziałów, czy wreszcie „ekskluzywnych przegrupowań” sprawia, że we wszystkich dziedzinach działalności „najlepsi” pomagają już wyłącznie grać z „najlepszymi”. Owa logika selektywnych doborów obejmuje nie tylko przemysł rozrywkowy, czy sport wyczynowy, ale także tożsamość narodową, struktury rodzinne i szkolne. Często właśnie rodziny ulegają rozbiciu pod naciskiem „selektywnych doborów”. Zarówno w kulturze zachodniej jak i w Polsce dzieci przeważnie rodzą się i wzrastają w rodzinie nuklearnej, o strukturze małżeństwa w postaci monogamicznej, jednak i pod tym względem widać zachodzące zmiany. Mimo to, że wpływ rodziny na socjalizację wzajemną jest na ogół korzystny, to jednak wielu przypadkach również bliski patologii.

Rodzina nuklearna budzi jednak wątpliwości wówczas, gdy rozważa się jej podstawową tezę i wartości rodziny nuklearnej w procesie socjalizacji oraz wychowania potomstwa. Model ten stał się niezbywalny i niezastąpiony w wychowaniu młodych pokoleń, jednak wiele autorów podważa uniwersalność rodziny nuklearnej, głównie ze względu na wszechobecność innych form małżeńsko – rodzinnych istniejących w różnych kręgach kulturowych, sama opieka i wychowanie natomiast staje się dzisiaj zadaniem dla większej liczby osób aniżeli tylko dla rodziców biologicznych.

J. Bragiel (2004) przedstawia przeobrażenia społeczne i aksjologiczne, jakie zachodzą w obrębie rodziny oraz więzi rodzinnych. Przemiany więzi we współczesnej rodzinie spowodowane są zmianami zachodzącymi w strukturze państwa, w funkcjach i organizacji życia rodzinnego pod wpływem procesów jak urbanizacja i industrializacja. W obecnym uprzemysławiającym się społeczeństwie możemy wyodrębnić cztery typy rodzin:

- Rodzinę dużą (złożoną z pary małżeńskiej oraz dzieci, kontakty z krewnymi są ograniczone do najbliższych członków rodziny).
- Rodzinę zmodyfikowaną dużą (występuje w dwu postaciach – jako wielopokoleniowa, żyjąca pod jednym dachem oraz wielopokoleniowa, w której osobno mieszkają rodzice z dziećmi i dziadkowie, lecz w której więź osobowa jest bardzo silna). Rodzina duża spotykana jest wśród tradycyjnie gospodarujących rolników.
- Rodzinę małą wyizolowaną.
- Rodzinę o charakterze grupy przyjacielskiej (występuje pod dwoma postaciami – jako dobrowolna wspólnota mieszkaniowa par małżeńskich oraz jako dobrowolna wspólnota rodziców i dzieci bez legalizacji religijnej, bądź prawnej).

Podsumowując, stwierdzić należy, iż charakterystyczną cechą nowoczesnej rodziny jest widoczny wzrost rangi społecznych więzi osobowych, które oparte są na wzajemnym poszanowaniu oraz przyjaźni. Zdecydowanie zmalało znaczenie więzi rzeczowych, w życiu rodzinnym akcentowane są takie wartości jak: miłość, przeżywanie szczęścia z życia małżeńsko – rodzinnego, samorealizacja, wreszcie zrozumienie i partnerstwo. Cechą rodziny współczesnej jest również nastawienie na zaspokajanie potrzeb społecznych, a także wspomaganie indywidualnych uzdolnień poszczególnych członków w rodzinie.

Dziecko stanowi wysoką wartość w życiu rodziny i jest w centrum uwagi, poświęca się jemu bardzo dużo czasu, dzięki czemu zna ona swą wartość, czuje się kochane, potrzebne, szczęśliwe. Dokonała się więc swego rodzaju ewolucja wzajemnych powiązań poszczególnych członków rodziny, polegająca na przejściu od więzi rzeczowej do więzi osobowej. Wzajemne stosunki społeczne mię-

dzy członkami rodziny nie są już określone, jak dawniej w rodzinie tradycyjnej, przez tradycje i obyczaje przekazywane w drodze socjalizacji rodzinnej, nakazy i zakazy natury moralnej, religijnej lecz w drodze wzajemnych uczuć, postaw, przyjmowanych wartości oraz partnerstwa małżeńskiego i wspólnoty społeczno-emocjonalnej w środowisku rodzinnym.

Streszczenie

Rodzina jest środowiskiem społecznym. Przyjmuje ona pewien system wartości, które stanowią model funkcjonowania w życiu rodzinnym i makrosocjalnym. Przemiany społeczne, gospodarcze, kulturowe, stanowią zmienną, niezależną, która warunkuje przewartościowania uznanych norm społecznych, tradycji wzorców zachowań i systemu wartości. Społeczne role rodziców i dzieci, ulegają również przemianom w kierunku partnerstwa, więzi osobowych oraz wzajemnego poszanowania w relacjach międzypokoleniowych.

Słowa kluczowe: rodzina, społeczne role rodziców i dzieci.

Summary

A family is a social environment. It accepts a system of values, which constitutes a model of functioning in both domestic and macrosocial life. Social, economic and cultural changes form an independent variable which determines reevaluation of recognized social norms, traditional models of behavior, and system of values. Social roles of parents and children also undergo a transformation into partnership, personal bonds and mutual respect in an intergenerational relations.

Keywords: family, social roles of parents and children.

Bibliografia

Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Kraków 2002.

Brağiel J., *Rodzina obszarem pracy socjalnej* [w:] Brağiel J., Sikora P. (red), *Praca socjalna – wielość perspektyw. Rodzina – Multikulturowość – Edukacja*, Opole 2004.

Dyczewski L., *Rodzina, społeczeństwo, państwo*, Lublin 1994.

Giza-Poleszczuk A., *Rodzina a System społeczny*, Warszawa 2002.

Kawula S., Brağiel J., Janke A.W., *Pedagogika rodziny. Obszerny i panorama problematyki*, Toruń 2006.

Kotlarska-Michalska A., *Małżeństwo, jako przedmiot badań socjologicznych*, Warszawa 1995.

Magor F., *Przyszłość świata*, Warszawa 2001.

Tyszka Z., *Współczesne rodziny polskie ich stan i kierunek przemian*, Poznań 2004.

Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970.

Żebrowski J., *Rodzina polska na przełomie wieków*, Gdańsk 2001.